

LÜLEBURGAZ BELEDİYESİ KÜLTÜR YAYINLARI/2006

**“TÜRK MİLLİ EĞİTİM SİSTEMİ
VE
LÜLEBURGAZLI MAARİF NAZIRI
EMRULLAH EFENDİ”**

**ULUSAL SEMPOZYUM
9 EKİM 2004**

**YAYIN KURULU
ALİ ARSLAN - İ.METİN BALTACI**

Lüleburgaz Belediyesi Kültür Yayınları
Birinci Basım: Mart 2006
ISBN: 975-98754-1-1

Baskı, Dizgi, Cilt: GÖRÜNÜM Gazete, Reklamcılık ve Organizasyon
Yılmaz Mah. İ. Hakkı Yücel Sk. PTT Arkası LÜLEBURGAZ / KIRKLARELİ
Tel: 0.288 412 45 74 - 412 29 57 Fax:417 44 47
www.gorunumgazetesi.com.tr e-mail:gorunumgazete@yahoo.com

EMRULLAH EFENDİ'NİN "TÛBÂ AĞACI NAZARİYESİ"

Prof. Dr. Mustafa Ergün *

Yakın geçmiş Türk eğitim hayatının en önemli şahsiyetlerinden birisi, Emrullah Efendi'dir. Özellikle II. Meşrutiyet döneminde, eğitim üstyönetiminin başında bulunduğu zaman yaptığı çalışmalar ve öne sürdüğü görüşler, onu, ölümünden sonra da önemli bir kişi haline getirmiştir.

1910-1912 arasında iki kez Eğitim Bakanlığı yapmış; ama toplam bakanlık süresi iki yılı bile bulmamıştır. Bakanlıktaki görev süresi bu kadar az olan bir kişinin, üzerinden yüz yıla yakın zaman geçmiş olmasına rağmen eğitim tarihimizin en önemli bakanlarının arasında olmasının nedeni nedir? Bugün –aslı II. Abdülhamit'in Maarif Nazırlarından Hâşim Paşa'ya ait olan- "Okullar olmasaydı şu Maarifi ne güzel idare ederdim." sözü yanlış olarak Emrullah Efendi'ye atfedilmektedir. Bu darbimesel olarak söylenegelen söz, Emrullah Efendi'nin ismini canlı tutmaktadır.

Öte yandan Emrullah Efendi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen üyelerinden biri idi. Hatta bu cemiyetin görüşlerinin belirginleşmesinde önemli rolleri olmuştu. Kendisi, idari işlerde "merkeziyet"e de "adem-i merkeziyet"e de karşı idi. Bunları "ifrat ve tefrit" olarak niteleyip kendisi bu ikisinin ortasındaki "tevzi-i mezuniyet"i savunuyordu. Ona göre, devletin temeli birliktir; siyasi, kanuni ve idari olarak birlik! Adem-i merkeziyet bunu bozar. Prens Sabahattin Bey ve arkadaşları bunu pek iyi anlatamadılar. Bu idare, hangi yerleşim biriminde uygulanacak? Avrupa'daki hangi modeli bize uygulamak istiyorlar? Geri eyalet sistemine mi döneceğiz? vs.

"İdarî ve siyasî müesseselerin zaman ve memlekete göre hikmet-i vücutları vardır." "Siyasî adem-i merkeziyet, bu memleket için şimdi ve gelecekte bir felaket olur."

Osmanlı Eğitim Bakanları içinde eğitimin teori ve pratiği üzerinde kafa yormuş, kitap ve makaleler yazmış ve cesur uygulamalar yapmış kişilerin başında Emrullah Efendi gelir. Ona göre, insan olgunluğa ulaştırmak için eğitilir. Fayda ve zevk gözetilmez. Olgunluk hususunda fıtrata (yaradılış) uyulmalı, bu değiştirilmemelidir. İnsanda neyi terbiye edeceğiz? Büyüyen

şeyi; bedeni ve nefsanî kuvvetlerini. Eğitimin amacı, bir insanın bedenî ve nefsanî güçlerini olgunluk derecesine ulaştırmaktır. Terbiye, kendi kendine olmaz. Bunun üç ana "şartı" vardır: çocuk, mahal, öğretmen ve öğrencilerin çalışması. Terbiye için çocukta istidat olmalıdır. Hiçbir zaman terbiye istidat doğurmaz. Terbiye icat etmez, ikmal eder. Bulduğunu genişletir ve olgunlaştırır. Çocuk tabî bir çevrede, kendi kendine büyümelidir. Bu tabî gelişime engel olacak şeyleri kaldırmalıdır. Fıtratı zorla değiştirmeye uğraşmamalıdır. İyi muhitte, iyi terbiye alınır. Bunlardan ahlâkî muhit, fizikî muhitte daha etkilidir .

Meşrutî bir hükümette terbiyenin esası, hürriyettir. Bu, insanın mevcut kuvvetlerinin tamamıyla gelişmesi, "bedr" haline gelmesidir. Hürriyet, ilimle kaimdir; bilgisizlik ile hürriyet bir arada durmaz. "Hürriyet, maarifin vezn-i ta'dilidir." İnsanın başarısı sırf ilim sayesinde. Terbiye, tabîî kanunları öğretim ve hakimiyet altına alarak kişinin tabîî hürriyetini sağlar. Eğitim hürriyeti için eşitlik de olmalıdır. Eşitlik, "aynı olmak demek değildir." Eğitimde eşitlik, okula kabul ederken ve okuldaki öğretim süresince öğrencilere aynı şekilde davranmak demektir .

Terbiyenin esaslarından biri de "tekafil nazariyesi"dir. İnsanların çıkarları, zararları birbirini etkiler. Öyleyse herkes birbirini sevmeli, kin ve hasetten kurtulmalıdır. Terbiyenin bir başka esası da fazilettir. Fazilet, "galebe" anlamındadır. Kendi kendimize galebe! Eğitim, din hükümlerine ve vatan menfaatlerine uygun olmalıdır. Öğrenciler ahlâkî ve dinî eğitimleri yanı sıra, şahsî ve medenî hayat savaşımdan da daima galip çıkacak şekilde amelî bilgilerle donatılarak yetiştirilmelidir .

Emrullah Efendi'yi aydın çevrelerinde esas tanıtan, evrensel tartışmalara konu olan elitler eğitimi ve kitle eğitimi tartışmalarıdır. Eski çağlardan beri dünyanın her yanında belli zeka ve yeteneklere sahip elitlerin eğitimi esas iken, sanayileşme ve demokratlaşma hareketlerinden sonra tüm halkın veya geniş yığınların (kitlenin) eğitimi de ön plana çıkmaya başlamıştır. Elitlerin eğitimi, bu kitle eğitimi içinde ayrı bir yer tutmuştur. Bugün de gene evrensel olarak ülkenin eğitim kaynaklarının tüm kitleye mi yoksa özellikle kalkınmayı, yönetimi, savunmayı vs yönetecek belli bir seçkinler kitlesine mi harcanması gerektiği tartışılmaktadır.

Emrullah Efendi bu tartışmalara farklı bir yönden yaklaşmış, eğitim re-

formlarına yukarıdan mı (üniversite) yoksa aşağıdan mı (ilköğretim) başlanmalı sorununu gündeme getirmiştir. Onun görüşleri daha sonra "Tûbâ Ağacı Nazariyesi" adıyla tanınmıştır. Özellikle Emrullah Efendi'den sonra yoğun tartışmalara neden olacak bu nazariye, aslında, Türk eğitim sisteminin tarihi gelişiminin özgün bir ifade biçiminden başka bir şey değildi.

Türk eğitiminin batılılaşması -çeşitli ivedi gereksinmeler karşısında- yüksek öğretimden başlamak zorunda kalmıştı. XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin her alanda yetişmiş elemana çok ivedi olarak ihtiyacı vardı. Bu nedenle işe, yaygın bir ilköğretim örgütü kurmakla başlayamıyordu. Zaten devletin yapısı ve coğrafyası da bunu çok güçleştiriyordu. Devletin bu hususta uzun planlar yapacak zamanı da, durumu da, yetişmiş elemanı da yoktu. Bunun için her okulun yüksek kısmı veya orta derecede hemen işadamı yetiştirecek okullar açılmak zorunda kalıyordu.

Emrullah Efendi'nin yönetim başında bulunduğu sıralarda da aynı ivedi durumlar söz konusu idi ve Emrullah Efendi de işe yüksek öğretimden başlamak gereğini vurguladı.

Eğitim tarihimizde genellikle Tûbâ Ağacı Nazariyesi ve ondan doğan tartışmalarla ön plana çıkan Emrullah Efendi, Türk eğitim düzenine prensipler, yasa ve yönetmelikler ve sağlam bir örgüt kurma çalışma ve girişimleriyle de çok yararlı olmuştur.

Öğretim; ilk, orta ve yüksek diye üç kısma ayrılmaktadır. Bunlar birbirlerinden ayrılamaz, bir cümle teşkil ederler. Bir derecedeki okulun düzen ve gelişmesi, bir alt derecedeki okula bağlıdır: Bir alt derecedeki okulun gelişmesinin bir üst derecedeki okula bağlı olduğu da doğrudur: "Nasıl ki bu silsile aşağıdan yukarıya doğrudur, yukarıdan aşağıya da aynı kuvvetle doğrudur. Bunu ben iddia ederim. Bu, mekatib-i ibtidaiyeyi ihmal için değil, ikmal içindir."

"İlim yukarıdan başlar. Fakat ben bu nazariyeyi söylediğim vakit mekatib-i ibtidaiyeyi yapmayacağım, mekâtib-i ibtidaiyeye ehemmiyet vermeyeceğim demedim. En ziyade oraya ehemmiyet vereceğim. Mekâtib-i ibtidaiye içindir ki ben yukarıdan başlıyorum. Evet, şecere-i marifet Şecere-i Tûbâ gibidir. Onun kökü yukarıdadır. Bugün tarih tedkik olunsun, bütün fünun meydana konsun; acaba ilm-i beşer nasıl terakki etmiştir?"

Her yerde okulların kurulmasına yukarıdan başlanmıştır. Bizim tarihimiz-

de de böyle olmuştur.

Eğitim tarihimizde Emrullah Efendi, genellikle "Tûbâ Ağacı Nazariyesi" adı verilen bu fikir sistemi ile tanınmıştır. Ancak yaşadığı dönemde pek ortaya çıkmayan bu fikir sistemi, onun ölümünden sonraki yıllarda iyice işlenmiş; taraftarlarıyla ve karşı çıkanlarıyla beraber siyaset ve kültür hayatının önemli tartışma konularından biri olmuştur. Bir taraftan Edhem Nejat "Tûbâ Ağacı mı nedir, o?.. İşte o ağacın derdi, sultanileri çok zaman bu alem-i hercümerc içinde yaşatacaktır." diyerek orta öğretim düzeyindeki bozuklukların tüm suçunu Emrullah Efendi'nin üzerine atarken; Tûbâ Ağacı üzerindeki esas tartışmalar bir "seçkinler eğitimi-kitle eğitimi çekişmesi" biçimine giriyordu. Bu konuda Emrullah Efendi ile esas tartışmayı, onun ölümünden sonra Sâti Bey yapmıştır:

"Çürük bir tahsil-i ibtidaiyeye istinat edecek bir tahsil hiç bir zaman âlileşmez; hakiki bir zümre-i münevvere Tûbâ Ağacı gibi değil, tabii ağaçlar gibi yetişir." diyen Sâti Bey, eskiden yazıp da yayınlamadığı makaleleri 1333 (1917)'de Muallim dergisinde yayınlamıştır. Sâti Bey, Emrullah Efendi'nin "Dünyanın her tarafında böyle olmuştur." sözünü alarak, bunun yanlış olduğunu, Japonya ve Balkan ülkelerinde üniversitelerin ilkokullardan sonra kurulduğunu; ancak Batı ve Orta Avrupa ülkelerinde üniversitelerin daha önce kurulduğunu belirtmiştir. Bu durum karşısında bizim birinci grupta yer almamızın zorunlu olduğunu belirten Sâti Bey: "(Kendi) Maarif tarihimiz (bile), yüksekte başlamanın mahzurlu olduğu ve her müessesesi talimiyenin bir temele muhtaç olduğunu gösterir." diyordu.

1325 Kanunusani'sinde de o zamanki Maarif Nazırı Emrullah Efendi'ye "Maarif ıslahatı hakkında" sunduğu bir lâyhada da şöyle diyordu:

"Maarifin bütün aksam-i şubâtı arasında şedid bir irtibat vardır; hiç bir şube-i maarifin, hiç bir derece-i tahsilin diğerlerinden müstakilen ıslah-ı tensiki kâbil değildir: ezcümle mekâtib-i âliyenin terakkisi, onların talebesini izhar etmekte olan mekâtib-i ibtidaiye ve tâliyenin terakkisine müttevakkıftır."

1911'de de "Mekatib-i ibtidaiyesi olmayan bir yerde mekatib-i idadi, mekatib-i idadisi olmayan bir yerde de Darülfünun te'sis etmek kabil midir?" diye soruyor. "Hiçbir derece-i tahsil, alttakine istinat etmeden yükselemez; çürük bir ilköğretime dayanan tahsil, hiçbir zaman yükselemez." diyordu. İyi bir üniversitenin ancak alttaki bir çok idadiye, iyi bir idadinin de alttaki bir

çok ibtidai ve rüşdiyeye dayanmakla verimli olacağını savunuyordu.

Sâti Bey, zamanındaki eğitimcilerin bütün eğitime ortaöğretim noktasından bakmasını da yeriyor; artık ibtidailerin idadi etki ve baskısıyla şekil almasından, oradan akan harçlar ve çimentolarla kuvvet kazanmasından vazgeçilmesini istiyordu . Eğitimde en doğru görüş sağlayan, ilköğretim kademesidir. Bütün eğitim bu tabakaya dayanmalı, bu tabakadan ruh ve kuvvet almalıdır: "Maarif, temelden başlar."

En temel şeklini Sâti Bey'de bulan bu görüşün pek çok taraftarı bulunurken, Emrullah Efendi'nin Tûbâ Ağacı Nazariyesi'nin de taraftarları vardı. Bunlardan biri olan Feridun Vecdi, eğitimde işe yüksek okulların düzeltilmesinden başlanılmasını istiyor; bizim işe ilkokullardan başlayacak kadar vakitimiz yoktur, şu anda ülkemizde yetişmiş adam kıtlığı vardır, bu yüzden yüksek öğretimi ihmal edemeyiz, diyordu . Emrullah Efendi'nin Tûbâ Ağacı Nazariyesi'nin pek çok kişi tarafından alaylarla karşılanmasından yakınan Feridun Vecdi: "Bu nazariye ülkenin şartları içinde üstün ve bilgi sahibi bir zümreyi az zamanda meydana getirebilecek bir nazariyedir; biz de bütün tecrübelerimizle, Emrullah Efendi'nin bu nazariyesini destekliyoruz." diyordu.

Öte yandan Ziya Gökalp de 1916'da toplanan Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Kongresi'ne sunduğu bildirisinin eğitim bölümünde şöyle diyordu:

".. Üniversite, milli maarifi tesis edip sultani(lise)ler ile ilk okullara yayar; akademi ise muhafaza eder. Bunun içindir ki, üniversite gelişmeden sultaniler ve ilkokullar bir ilerleme gösteremez. Emrullah Efendi'nin dediği gibi, ilim Tûbâ Ağacına benzer. Milli maarif, üniversiteden başlayarak öğretmen okullarına ve sultanilere ve onlardan da ilkokullara inecektir. Fakat bu Tûbâ Ağacının tepesi akademi değildir; üniversitedir."

Öğretmen yetiştirmek için Darülmualiminlerde yeni düzenlemeler gereklidir. Bu okulların hepsi yatılı (leylî) olmalıdırlar. Buradaki öğretmenleri devlet yetiştirmeli ve istediği yere yollamalıdır: "*Benim bütün ümidim Darülmualiminlerdedir. Muallimler köye gitmeli, köyü aydınlatmalıdırlar. Köyün de muallimi nâsıhı, velinimetini olmalıdır. Biz böyle muallim istiyoruz.*" diyen Emrullah Efendi, bu alanda yapılacak çalışmalara, her iki bakanlığı sırasında da bütün gücüyle devam etmiştir. Yeni Darülmualiminler yaptırmış, gündüzlü olanları yatılıya çevirtmiş, İstanbul'da yatılı bir Darülmualimat kurdurmuş, İstanbul Darülmualimin'ine "Tatbikat Mektebi" yaptırmış, ka-

patılmış olan Darümuallimin-i Rüştüleri yeniden açtırmış, idadi öğretmenlerini yetiştirmek için bir "Darümuallimin-i Aliye" kurmuştur: "Çıktığı mektebe muallim olan efendilerle bir mektep idare olunamaz." diyerek sağlam bir öğretmen yetiştirme politikası izleyen Emrullah Efendi'nin yatılılık politikası başarıya ulaşmış; 1914 yılında ancak üç öğretmen okulu gündüzlü kalmıştı.

Emrullah Efendi, yaptığı işlerin içinde, en fazla öğretmen yetiştirme çalışmalarını beğenmiştir. Meclis'te Boşo Efendi (1876-1929)'ye karşı: "Canım sen de bizim Maarifi o kadar fakir zannetme! Bizim Darümualliminlerimizin düzeni Avrupa'da bile yok!" demiştir .

NOTLAR

Emrullah, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1327 Senesi Dördüncü Kongresinde Tanzim Olunan Siyasî Programa Dair İzahname, Konstantiniyye 1330. s. 47-48.

Emrullah, İdare-i vilâyet, Yeni Muhitü'l-Maarif gazetesi, 14 Nisan 1327. s. 6-7.
a.g.m. s. 10-11.

A.g.y.

A.g.m. s.12

Emrullah, İlm-i terbiye ve tedris, Ümmet gazetesi, 1/6 (13 Haziran 1326), s. 15; (Emrullah Efendi'nin Darülfünun'da verdiği derslerde tutulan notlardan) s.15.

A.g.y.

A.g.m. s.14

A.g.m. s.15

Emrullah, Terbiye ve esasları, Strat-ı Müstakim gazetesi, 16 (1326) (Konferans notları) s. 249.

A.g.m. s.250

Maarif Nazırı olarak bütün maarif memurlarına 3 Kanunusani 1325'de yolladığı bir "Tahsis-i Umumiye", Yeni Tasvir-i Efkâr gazetesi, 17 Kanunusani 1910.

Hakkındaki soru önergesi ("İstizah tavrı") dolayısıyla Meclis-i Mebusan'daki nutku. 20 Kanun-
evvel 1326, 21. toplantı. Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, s. 635. Karşılaştırım: D.E. (Diran Kelek-
yan): "Maarifimiz" (Emrullah Efendi ile mülakat), Sabah gazetesi, 20 Şubat 1910.

"Sultaniye Programı", Yeni Fikir dergisi. IV/17 (1329) s. 549-550.

Sâtu. "Tübâ Ağacı Nazariyesi", Muallim dergisi. I/12 (1333) s. 359-366;

Sâtu. "Tübâ Ağacı hakkında -bir izah-". Muallim dergi. I/13 (1333 s.386-388.

Sâtu. Tübâ Ağacı Nazariyesi, s. 360

Sâtu. Lâyhalarım. İstanbul 1326. s. 14.

Sâtu. "İslahata nereden başlamalı?". Tanin gazetesi. 2 Mayıs 1911.

Sâtu. "Maarifimizin en büyük yaresi..". Ümmet dergisi. 1/9 (1326), s.4

A.g.y.

Feridun Vecdi. "Tedrisat mes'elesi I". Hak gazetesi. 11 Haziran 1912.

Feridun Vecdi. "Tedrisat mes'elesi IV". Hak gazetesi, 16 Haziran 1912.

Ziya Gökalp. Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I (Haz. R.Kardaş). 1000 Temel Esre yay.
İstanbul 1973, s. 189

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 26 Mayıs 1326, s.2113.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 25 Mayıs 1326. s.2108.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi; 27 Mayıs 1326. s.2197.